

Dr Lamija Hadžiosmanović

PORIJEKLO MUDŽELLITSKOG OBRTA U BOSNI I HERCEGOVINI

Pitanju opreme orijentalne rukopisne knjige i njene vanjske i unutrašnje dekoracije do danas je kod nas posvećivana mala pažnja. A zna se da velikim dijelom možemo zahvaliti mudžellitima, prepisivačima i iluminatorima što je ta knjiga ne samo imala lijep izgled, nego je u velikom broju i do danas sačuvana. Mnogi povezi su tako dekorisani i ukrašeni da daju izuzetan estetsko-vizuelni dojam, pa je prosto neshvatljivo da su boje stoljećima zadržale svoju svježinu.

Nažalost, najveći dio ovih umjetnika-obrtnika, koji su davali knjizi konačan oblik, a nerijetko bili i njeni prepisivači i iluminatori, ostao nam je nepoznat. A sve su radili ručno: od spravljanja ljepila do uvrtanja konca, od krojenja kože do poveza i ukrasa.

Kada govorimo o islamskoj knjizi i njejoj opremi na ovim prostorima u vrijeme osmanske uprave, s pravom možemo reći da je tehnika rada na opremi rukopisne knjige naslijeđena od osmanskih Turaka, s nekim manjim ili većim varijacijama koje su bile osobenost bosanskohercegovačkih mudžellita. Stoga ćemo, u prvom dijelu ovoga rada, dati presjek mudžellitskog obrta na Orijentu, posebno u Osmanskoj Carevini kroz stoljeća, a u drugom ćemo se osvrnuti na razvoj ovoga zanata u Bosni i Hercegovini.

Kada se govori o općim obilježjima rukopisne knjige, koja se pojavila u islamskom svijetu, u istraživanjima koja su u ovom smislu vršena mali udio se ostavlja osmanskim Turcima. Recimo: „Minijature koje se nalaze na marginama teksta i na povezima, a nastale su u XV stoljeću u Haratu, u doba vladavine Timura, mjesto da se pripišu azijskim Turcima, tvrdi se da isključivo pripadaju Irancima. Jer, u rasponu od XI - XV stoljeća i kod Seldžuka i Mongola nalazimo rukopisne knjige ukrašene minijaturama.“¹ Istraživač i poznavalac minijaturene i knjigovezačke umjetnosti u Aziji, Kemal Čig, sklon je da povjeruje da su turski umjetnici Srednje Azije do-

1) Šihabettin: Türk Nakış, Tarihinde Mevleviler, Milli Mecmua, Istanbul, 1341, H. str. 16.

nijeli svijetu ova djela.² Kao potvrdu za ovo, navodi biblioteku muzeja Top kapî saray u Istanbulu koja čuva dragocjen album iz XV stoljeća sa popisom djela prepisivača i minijaturista Srednje Azije, u vremenu od XIII do XV stoljeća.³ Ove minijature na Istoku, a naročito u iranskom području, imaju veliku sličnost sa minijaturama nastalim u kasnijim stoljećima: isti način prikazivanja ljudskih figura, fizionomije lica, zatim slikanja odjeće, ukrasa.

Najnovija istraživanja u ovom području, pokazala su da su egipatski Kopti prvi uvezivali knjige u kožu i ukrašavali poveze. Geometrijske ukrase na koži urezivali su oštrim, posebno za tu svrhu napravljenim, nožem i na već dovršen povez utiskivali su takozvane suhe pečate.⁴

S obzirom da su se Kopti bavili ovom vrstom umjetničkog zanata prije islama, od njih su to prihvatili Arapi u islamskoj epohi, pa su tu tehniku, putem knjige religiozne sadržine, prenijeli u Turkestan i Iran. Međutim, veoma je teško, pa gotovo i nemoguće, tačno slijediti ovaj put. Zna se, na primjer, da su sačuvani Kur'ani iz prvog stoljeća hidžre, napisani na pergamentu, čiji su povezi ukrašeni jednostavnim geometrijskim oblicima, koji su urezivani tupim nožem na koži kojom je presvučeno drvo. Takav jedna Kur'an čuva se u biblioteci Top kapî saray, u Novom odjeljenju pod brojem 753.

Kasnije, mudželliti napuštaju ovaj način urezivanja ukrasa u poveze rukopisne knjige i prelaze na filigranski izrađene geometrijske figure na koži boljeg kvalitetqa. Ovaj način preuzimaju Mameluci, Seldžuci i Iranci, koji, ipak, tehnici rada, kompoziciji i motivima udahnjuju osobenosti.

Seldžučka država, uspostavljena u Anadoliji prije dolaska osmanskih Turaka, u vrijeme Alauddina Kejkubada (1210-1236), živi svoje „zlatno doba“. Oni su, posebno uz ovog vladara, imali dobro organiziranu državu, pa su, naročito za napredak umjetnosti i književnosti pokazivali veliki interes. Islamski učenjaci i umjetnici, sa svih strana svijeta slijevali su se pod okrilje ovoga vladara, inače mecene poznatijih umjetnika i književnika. Svi su oni pohitali u Konju, prijestonicu ove države, gdje ih je Alauddin Kejkubad rado primao.

Osmanski Turci, kao direktni nasljednici seldžučke civilizacije, napravili su sretnu simbiozu u tom smislu, i krenuli, između ostalog, i s novom umjetničkom dekoracijom knjige, koja, istina, po nečcm marginalnom, podsjeća na srednjeazijsku seldžučku, ali nosi i izrazitu osobenost i visoku umjetničku vrijednost.

2) Kemal Çig: Türk Kİtab Kalpları, Istanbul, 1957. str. 157.

3) Top Kapî Saray Müzesi-album, N° 2153.

4) F. Sarre: Islamische Bucheinbände, Berlin, 1923.

Riječ „mudžellit“, potječe od arapske riječi „džild“ što doslovno znači „koža“. Da bi koža postala upotrebljiva za povez, prvi uvjet je da bude kvalitetna (dobro ušavljena) i da se može bez teškoća bojiti.

Tabaci, zanatlije koje štave kožu, najstariji su obrtnici na Istoku, a spadaju i među najstarije u Bosni i Hercegovini. Još se, kako smo već rekli, u muzeju Top kapı saray i drugim sličnim institucijama tursko-islamske umjetnosti, nalazi dosta knjiga s povezima iz seldžučke epohe (XIII do XV st.), pa i to je jedan od dokaza da je tabački zanat još u seldžučkoj epohi bio razvijen. U osmansko doba, ovaj obrt je vidno unaprijeđen, tako da se za skupocjenije poveze koristila i koža vrste „sahtijan“, od koje su mnogi dragocjeni primjerci sačinjeni u gradovima Osmanskog Carstva, ali, kako ćemo kasnije vidjeti, i u gradovima Bosne i Hercegovine. Sahtijan se inače dobijao od kozje kože, a mješina od ovčije. Francuski putopisac Jean Schesneau, govoreći o gradu Edime u XVI stoljeću, između ostalog, veli da se u Carevini s velikom pažnjom i brigom štavi koža, a posebno se izrađuje sahtijan.⁵ I turski putopisac Evlija Čelebi, čiji se navodi često prihvaćaju s određenom rezervom, jer ponekada i pretjeruje, navodi da u dvanaest područja u Istanbulu djeluje 700 tabakhana, te da u njima radi 3000 zanatlija. Također kaže da su ti dućani ukrašeni svijetloplavom, crvenom, žutom i narandžastom kožom.⁶ Po riječima Evlije Čelebije tabaci koji u cijelom islamskom svijetu prave najrazličitiju i najkvalitetniju kožu sahtijan nastanjeni su u Konji.

Obrtnici u Konji za obradu kože koristili su jednu vrstu cvijeća boje indiga, koje inače uspijeva u tom gradu, jer je to davalo pogodnu mekoću.⁷

Još jedan francuski putopisac, inače savremenik Evlije Čelebije, Tavernier, navodi da su i gradovi Trabzon i Şarköy u Turskoj bili centri tabačkog zanata. U Şarköyu, udaljenom od Tokata desetak kilometara, „izrađuje se nježno plavi sahtijan, u Diyarbekru i Bagdadu crveni, u Egiptu žuti, a u Urfi crni. Veliki značaj za razvoj i usavršavanje ovog zanata je i u tome što svi ti krajevi imaju vodu.“⁸

Ako se sve ovo uzme u obzir, onda nije nikakvo čudoda je i izrada poveza doživjela veliki napredak, jer je tehnika šavljenja kože bila na zavidnoj visini.

Osim kože, kao osnovnog materijala za rad na povezu, koja je, uz estetsko-vizuelni utisak davala i potrebnu čvrstoću, upotrebljavao se i kar-

5) Jean Schesneau: *Le voyage de M. de M. d'Aramon*, Pariz, 1887. str. 16.

6) Evliya Celebi: *Seyahatnamesi*, Cilt I, str. 594-595.

7) Isto, Cilt III, str. 11.

8) J. B. Tavernier: *Le six Voyagede J. B. T.*, Pariz, 1678, C. I. str. 16.

ton koga je ranije zamjenjivalo drvo. Kako je karton lakši i jednostavniji za obradu i povež se mogao, bez velikih teškoća, ukrašavati.

S kartonom se postupalo na slijedeći način: papir željene čvrstoće se lijepio jedna na drugi, dok se ne bi postigla potrebna debljina, a u remen koji se koristio za lijepljenje miješale su se otrovne tvari da povež ne bi bio crvotočan.

U početku su se ukrasi na povezu odlikovali jednostavnošću i jednoobraznošću, a motivi su imali tek naznačene konture. Najčešće bi majstor na vanjski dio korica urezivao krug, koji je trebalo da simbolizira sunce. Ovaj ukras kod Seldžuka, a kasnije u XV stoljeću i kod osmanskih Turaka bio je okrugao, da bi se u XVI stoljeću pretvorio u oval. Mudželliti su stavljali ukrase u četiri ugla, dok je dio između „sunca“ i ugaonih motiva ostajao prazan. Od XVI stoljeća i ovaj dio se ukrašava i naziva se „umrljano sunce“.

Što se tiče osmansko-turskih poveza iz XV stoljeća, osim „sunca“ i ugaonih, obično stiliziranih, motiva majstori bi ponekad izrađivali i reljefne ukrase. Ukoliko bi naručilac bio bogat, povezi su se radili u pozlati ili srebru, što je znatno povećavalo cijenu.

Reljefni motivi zahtijevali su veliki trud i vještinu. Pošto bi se pripremio karton za povež, rezao bi se na određenim dijelovima i lijepio jedan za drugi, a zatim bi se mjesta naznačena za ukrase rezbarila i pokrivala dobro istanjenom kožom. Svakom majstoru mudžellitu, ili pak iluminatoru je ostavljeno da prema svom ukusu, vještini i umjetničkom nadahnuću riješi pitanje reljefnih ukrasa. Ukoliko bi se koža izrezivala zajedno s kartonom, a motivi izrađivali od druge vrste kože i lijepili, nazivali su se „uklopno sunce“, a ukras, koji se kalupom pripremljenim u tu svrhu utiskivao u kožu, dobio je naziv „hladno sunce“.

Povezi svih knjiga u islamskim zemljama do X stoljeća pravljani su na ovaj način.

Kalupi, upotrebljavani za povež, početka su pravljani od željeza i drveta. Međutim, kako su ovi materijali cijepali kožu zamijenjeni su jačom i grubljom, obično kamiljom kožom stoga što je bila manja opasnost da se povež ošteti.

Za reljefna ukrašavanja koža se tanjila i izrezivala u obliku željenog motiva, pa su se ti motivi lijepili u debljini od tri centimetra. Preko tabaka kože, koji su se lijepili i slagali jedan na drugi, stavljao se težak predmet. Zatim se blok koža udarao čekićem i tako smekšavao i tanjio. Po koži je majstor tankim linijama naznačavao deseni da bi ga kasnije izrezivao. U stvari, dubio je kožu, koliko je to bilo potrebno, i tako su nastajali reljefni motivi.

S obzirom da su se kalupi koristili duže vremena i učitelji ih davali učenicima da se vježbaju, u ovom smislu nije bilo većih izmjena i tehnika izrade poveza islamske knjige u XV stoljeću, možemo reći da je bila ista.

Na seldžučkim povezima, uz stilizirane motive, koriste se i arabeske. Stilizirani ukrasi bili su u obliku trolista, pupoljka ruže, ruže, oblaka, brežuljka, vrta, mača i slično, dok se dosta rijetko susreću likovi živih bića. Teško je tvrditi da li je uzrok tome različito, međusobno oprečno tumačenje Kur'âna, u kome nema izričite zabrane slikanja živih bića, ali su često komentatori davali svoja, ponekad, i proizvoljna tumačenja.⁹

Povezi rađeni u Istanbulu u to vrijeme, posebno ukoliko su knjige namijenjene vladaru ili dostojanstvenicima, bili su gusto ukrašavani arabeskama ili floralnim stiliziranim dekoracijama. Na primjer, neki Šemsuddin Kudsi, koji je za cara Mehmeda Fatiha prepisao i povezao djelo Imama Merzukija: Šerh-i Divan al-Hamase, povez je ukraasio stiliziranim pozlaćenim reljefnim motivima, izrađenim pomoću užarenog željeza. I inače, Fatihovo vrijeme obilježeno je izradom veoma skupocjenih i umjetnički vrijednih poveza, koji već počinju da se razlikuju od onih napravljenih u drugim krajevima islamskog svijeta.¹⁰

Šesnaesto stoljeće u Osmanskoj Carevini, posebno za vladavine sultana Javuz Selima, pokazuje vidan napredak u izradi poveza knjige. Vjerovatno na razvoj umjetnosti utjecale su i pobjede i širenje granica, što je značilo susrete s drugim narodima i njihovim kulturama. Sultan Selim bio je zaljubljenik umjetnosti, pa je u ratnom plijenu donosio dosta knjiga čija je izrada poveza, bez sumnje, utjecala na ovu vrestu umjetničkog zanata u Osmanskoj Carevini, u smislu bogaćenja i raznovrsnosti.

Zna se da su u vrijeme Sulejmana Veličanstvenog Zakonodavca u Istanbulu djelovati poznati i priznati mudželliti: Mehmed Čelebi, Sulejman Čelebi, Mustafa Čelebi i drugi, koji su iza sebe ostavili prava remek djela, kojima su bacali u sjenu čak i poznate iranske umjetnike: Mir Husejina Kazvinija, Kasima bin Tebrizija, Mirzu bin Tebrizija, Mehmeta Zamana i druge.

Kolika se pažnja pridavala ovom umjetničkom obrtu, vidi se i po tome što je na osmanskome dvoru živjela grupa mudžellita i djelovala kao posebna škola, čiji su neki članovi zauzimali visoke položaje: glavnog profesora, šefa radionice, glavnog ćehaje i slično. Međutim, kako su u registru mudžellita, koji se čuva u arhivi muzeja Top kapî saray, zapisana

9) Kur'ân, Sura 5 V, Ajet 90: „O vjernici, vino i kocka i kumiri i strelice za gatanje su odvratne stvari...” (Prevod Besima Korkuta), Sarajevo, 1977.

10) Kemal Čig: Nav. djelo, str. 13.

samo njihova imena, nažalost, o njima se ne može ništa više reći.¹¹

U šesnaestom stoljeću, o kome govorimo, povezi su ponekad prave od svile umjesto kože, odnosno karton se prekriva finim svilenim atlasom na kome umjetnici izrađuju zadivljujuće ukrase. Takav jedan primjerka čuva se također u arhivu muzeja Top kapı saray u salonu minijatura. To je djelo Nusretnama, koja sadrži 41 minijaturu, a svaka stranica u vanjskim uglovima ima stilizirane motive. Povez je napravljen od svilenog crvenog atlasa, na kome su izvezeni kožni ukrasi - rad tamošnjih mudžellita. U „centralnom suncu“ nalazi se petocvijet sa listovima, a na uglovima stilizirani zumbuli, koji se pojavljuju iz grana.¹²

Iako u sedamnaestom stoljeću imamo primjere zadivljujućih umjetničkih rješenja u ukrašavanju poveza, polako se gubi elegancija linije i finoća izraza. Mjesto cvjetnih i drugih motiva ili arabeski javlja se, dosta često, u uglovima povučen lanac, pa se na taj način remeti „ravnoteža kompozicija“, koja je dominirala u ranijem vremenu. Možemo reći da je sedamnaesto stoljeće vrijeme kada se primjećuje izvjesna dekadencija u ukrašavanju poveza i neharmoničnost između motiva i bordura.

Osamnaesto stoljeće nudi vidan napredka u ovom smislu. U vrijeme sultana Ahmeda Trećeg (1703-1730) pojavljuju se povezi s originalnim ukrasima, koji daju snažan estetski dojam. Ovome je dosta doprinio i vezir Ibrahim-paša, inače poklonik lijepe umjetnosti. I mada se još primjećuje utjecaj vizantijskog slikarstva, on je znatno manji i njegova primjena ima, sasvim novo, osebujno obilježje. Uvezi su dekorisani nježnim reljefnim ukrasima. To je i vrijeme kada se koristi novi materijal i nova tehnika u izradi poveza:

1. upotrebljava se lak, kao nova vrsta kože;
2. više ne dominiraju stilizirani, nego realistični motivi;
3. koristi se srebro na koži i prevladava motiv tulipana;
4. „sunce“ je zeleno, žuto ili ružičasto, ukrašeno srebrnim nitima ili motivom ruže s pupoljkom;
5. koristi se i boja trule višenje, koja do tada nije bila u upotrebi, a ruža i lišće imaju prirodne nijanse;
6. na nekim povezima vidljiv je vizantijski reljefni motiv, ali s nejasno naznačenim linijama oblika ruže, pupoljka i lišća.

U drugoj polovici osamnaestog stoljeća dominira rokoko stil, koji stiže iz Evrope. Za knjige namijenjene prinčevima i uglednicima više mudželliti ne izrađuju „sunce“, koje je stoljećima prikazivano, nego na četiri

11) Top Kapı Saray Arşiv-i Defter No 9617, 2924, 7253, 489, 10010, 14306, iz 1524-č1796. godine.

12) Top Kapı Saray Arşiv-i, No 12292.

ugla urezuju realistične reljefne ukrase. Ovakva umjetnička rješenja, odnosno uvjetno nazvano crteže, ne možemo ubrojiti u grupu klasičnih istočnih ukrasa, ali oni ne pripadaju ni Evropi. Dekoracije ne ponekim uvezima, po svom središnjem dijelu i ugaonim ukrasima, te kompozicija motiva više podsjećaju na kineske.

U devetnaestom i dvadesetom stoljeću vidljiva je, u najmanju ruku stagnacija, ako ne i nazadak u izradi poveza, i po tehnici rada, umjetničkim rješenjima i dekoraciji. Svakako da na ovo utječe i činjenica što se Osmansko Carstvo bori za svoj opstanak i doživljava poraze i na bojnem i na političkom polju, pa ne ostaje ni vremena ni snage za snažnija umjetnička izivljavanja.

Nakon proglašenja Republike, turska omladina se sve više obraća Evropi: u umjetnosti, književnosti, načinu odijevanja, jednom riječju umnogome se mijenja stil življenja. Polako se gubi klasični način uvezivanja knjiga i ustupa se mjesto novim povezima, bilo da se radi o ručnoj ili mašinskoj obradi.

Smatrali smo da je bilo neophodno dati pregled izrasde poveza po stoljećima u Osmanskoj Carevini, da bismo shvatili nastanak i razvoj mudžellitskog obrta na bosanskohercegovačkim prostorima, stoga što je prihvaćena, gotovo, istovjetna tehnika izrade kakva je bila u užem Carstvu.

Od istraživača, koji su se bavili pitanjem poveza islamske rukopisne knjige u Bosni i Hercegovini, i, šire, u jugoslavenskim zemljama, posebno mjesto zauzimaju Hamdija Kreševljaković¹³ i Zagorka Janc.¹⁴

Kreševljaković u kontekstu izučavanja zanata na ovom tlu, u vrijeme osmanske vladavine, govori i o mudžellitima na osnovu sidžila i drugih vjerodostojnih dokumenata.

Što se tiče Zagorka Janc, ova autorica se ne bavi samo povezom knjiga i njegovom dekoracijom, nego proučava rukopisne islamske knjige jugoslavenskih kolekcija, i, posebno, njihove ukrase, prateći nastanak ruko-pisâ i njihov razvoj na tlu današnje Jugoslavije.

Tabaci su, koliko se do sada zna, najstariji zanat u Bosni i Hercegovini. Oni su preteče mudžellita i obrtnici usko vezani s njima, jer mudželliti nisu mogli postojati bez tabačkog zanata koji se u Sarajevu počeo razvija-

13) Hamdija Kreševljaković: Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini, 1463-1878, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, Knj. XXX, Sv. I, Zagreb, 1935; Isti: Esnafi i obrti u starom Sarajevu, Sarajevo, 1958.

14) Zagorka Janc: Iluminirani turski rukopisi u Muzeju primenjene umetnosti u Beogradu, Zbornik Muzeja primenjene umetnosti, I, Beograd; Ista: Islamski rukopisi iz jugoslovenskih kolekcija, Beograd, 1958.

ti 1489. godine.¹⁵ Tabaci su već u drugoj polovici šesnaestog stoljeća imali svoj esnaf i bili poznati kao čestiti ljudi i dobre zanatlije. Nikada nisu kršili tačno utvrđena pravila zabilježena u takozvanoj pirnami, po kojoj „svaka koža dok se ne izradi, pređe 1001 puta preko ruku“¹⁶, što je predstavljalo izuzetan napor, ali je bilo i garancija kvaliteta. Zna se da su bosanskohercegovački tabaci izrađivali kože: sahtijan, kajsar i mješinu. Kajsar i sahtijan se dobijao od kozje kože, a mješina od ovčije. „Pri izradi kajsara, tj. u crveno obojene kozje kože, upotrebljavale su se osim ruja¹⁷, kreča, još i pšenične mekinje (trice), med i pasje fekalije, a potom su se prale u slanoj vodi, pa se onda koža bojila krmekom. Procedura je trajala dva mjeseca. I u Sarajevu se proizvodio žuti sahtijan i žuta mješina lošijeg kvaliteta, i zbog toga se ovdje najviše trošila žuta koža importirana iz Skoplja“¹⁸ navodi Hamdija Kreševljaković.

Da su mudželliti spadali u snažan esnaf, vidi se i po tome što su u Sarajevu postojale dvije ulice ovih obrtnika: Mali i Veliki Mudželliti, koji su djelovali do kraja devetnaestog stoljeća.

Pored knjigovoezačkog obrta, mudželliti su se bavili izradom lampiona, prepisivanjem i prodajom knjiga i drugog pisaćeg pribora, a nerijetko su bili iluminatori rukopisne knjige.

Da su mudželliti, odnosno prepisivači rukopisa, postali jak obrt u Bosni i Hercegovini, svjedoči i činjenica što je „turska prosvetna politika na Balkanu davala podstreka za nabavku, čuvanje i živ promet islamskim rukopisima u ovim krajevima. Knjiga i pisaci pribor bili su važni uvozni artikli.“¹⁹

Povezi knjiga u Bosni i Hercegovini, pravljeni su od debljeg kartona, koji se presvlačio kožom ili papirom u raznim bojama, iako se iz petnaestog stoljeća mogu naći i knjige ukoričene u tanku dasku.

Hamdija Kreševljaković smatra da je samo u Sarajevu bilo trideset do trideset pet dućana ovih obrtnika. Tu se, među dućanima sarajevskih mudžellita i kaligrafa - prepisivača, nalazila i radnja poznatog sarajevskog kroničara Mula Mustafe Šefki Bašeskije, koji je zapisivao sve znatnije događaje u vremenu od 1756. do 1802. i tako ostavio neizbrisiv trag o starom Sarajevu, ali i o sebi. Dosta često, među umrlim nalazimo i imena mudžellita i njihovih ćehaja. Inače, kako smo rekli, mudželliti su nam, uglavnom, ostali nepoznati, stoga što nigdje nisu bilježili svoje ime.

15) Hamdija Kreševljaković: Esnafi i obrti... str. 120.

16) Isto

17) Ruj raste u dolini desne strane pritoke Miljacke, a ispod Starog grada (Hodidjed) tabaci su sušili ruj. Međutim, mnogo više je dobavljan iz drugih mjesta.

18) Hamdija Kreševljaković: Nav. djelo, str. 122.

19) Zagorka Janc: Islamski rukopisi... st. 5.

Poveazi islamske rukopisne knjige na našem tlu, od kojih se mnogi primjerci čuvaju u Gazi Husrev begovoj biblioteci, Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine, Muzeju grada Sarajeva, Orijetnalnom institutu i šire u Muzeju primenjenih umetnosti u Beogradu, Akademiji nauka i umetnosti u Beogradu, Akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu i drugdje, napravljeni su na našim prostorima.

Islamski rukopis, bez razlike gdje je nastao, osim hrbata, dvije korice (gornje i donje), imao je i kapak (miklah) kojim se označavalo mjesto dokle je knjiga pročitana, ali i štitili listovi od habanja.

Kako je koža, koja se proizvodila kod nas bila čuvena po svojoj kvaliteti izvozila se čak u Evropu. U Bosni je bio poznat bijeli sahtijan, a u Skoplju žuti, dok je Užice bilo čuveno po raznobojnom sahtijanu.

Osim crvene, žute, zelene, bijele i crne boje, korištena je zlatna i srebrna „za naglašavanje kontura crteža ili je prekrivala čitavu površinu korice. Upotrebljavano je zlato s dodatkom metalnog oksida, pa je imalo crvenkast odsjaj, i zlato amalgamisano pomoću žive i tada je imalo zelenkast „ton“.

Kao i ostali povezi nastali na Orijentu, i oni, iz naših krajeva, uglavnom su imali ukrašenu spoljnu, a rijetko i unutrašnju stranu. Ornamenti su utiskivani u prethodno nakvašenu kožu: filigranom u koži, ili pak matricama, puncama i stilom. Unutrašnje strane ukrašavane su pomoću jedne paste ili tehnikom rezanja papira.

Za razliku od perzijsko-turskih poveza, tačnije od poveza izrađenih u ostalim islamskim zemljama, koji od šesnaestog stoljeća imaju na sebi zgusnute motive, naši povezi su dekorisani središnjim ukrasom s lepezastim zracima. „Glavni okvir čini pojas ukrašen na dva načina: nizom naizmjeničnih, duguljastih i okruglih medaljona s ornamentima ili tekstovima.“²⁰

Kod izrade reljefnih dekoracija, kao i na Istoku, i ovdje je karton izrezivan pomoću već za to određenog kalupa, pa se na taj način postizala prefinjenost i preciznost kontura.

Zagorka Janc, s pravom, ističe da bi trebalo istražiti i misiju Jevreja u ovoj vrsti posla, koji su se poslije bijega iz Španije rasuli po Osmanskom Carstvu i, tom prilikom, naselili se i u naše gradove. Na prostorima Bosne i Hercegovine, svaki zanatlija je mogao postati član esnafa, bez obzira na vjeru, pa je to još jedna potvrda da se izvrše komparativna istraživanja u ovom smislu.

Kad kažemo da povezivanje, iluminiranje, pa i prepisivanje knjiga u Bosni i Hercegovini nosi pečat samosvojnosti i originalnosti, na prvom

20) Isto

mjestu mislimo na ukus i vještinu domaćih majstora, koji nisu bili slijepi epigoni, nego su umjetničkim rješenjima udahnjivali i vlastiti izraz. Naravno, time ne želimo negirati da su im uzori bili majstori s Istoka i njihov rad na povezima. Međutim, domaći mudželliti su uzimali one ukrase, koji im najviše odgovaraju, praveći kombinacije s vlastitim motivima.

S devetnaestim stoljećem, polako se gubi ručna izrada poveza i prepisivanje knjiga, Pojavom Vilajetske štamparije, postepeno nestaje interesa za rukopisnom knjigom, i polako ona ustupa mjesto štampanoj. Već od kraja osamnaestog stoljeća osjeća se određena dekadencija u umjetničkoj obradi poveza, jer iz turskih kancelarija sve više stižu klišeji koji zamjenjuju skuplje, ali umjetnički vrednije uveze.

Kada je u Sarajevu otvorena prva moderna knjigoiveznica 1876. godine, posljednji mudžellit, koji je izrađivao poveze na tradicionalan način, Sulejman Harba, bio je prisiljen da zatvori svoj dućan.²¹

Kako su vakufname i sidžili, jedini dokumenti koji svjedoče o imenima pripadnika ovog esnafa, o alatu koji su koristili i drugom, ostaje da se istraže ovi izvori da bi se napravio jedan naučno zasnovan rad i saznalo nešto više o ljudima koji su zadužili kulturnu prošlost ovih prostora.

SUMMARY

THE ORIGIN OF THE MUJELIT TRADE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA WITH REFERENCE TO THE OTTOMAN EMPIRE

The text: *The Origin of the mujelit trade in Bosnia and Herzegovina with reference to the Ottoman Empire*, follows the binding of the oriental book in manuscript and its inside decoration. Judging by all the available data, the Egyptian Copts were the first to bind books in leather and decorate their bindings.

The *mujelit* (bookbinder's trade) in Bosnia and Herzegovina was brought with them by the Ottoman Turks. However, although an identical technique was accepted, some elements bore a local stamp. The *mujelit* guild was very strong, and the *mujelits* had their workshops in two streets of old Sarajevo, which were named after them.

21) Hamdija Kreševljaković: Nav. djelo